

A Magyar Tájékoztató Futó Szövetség  
„Szélrózsa 1986” évkönyv melléklete

# Térképvilág

A TIT TERMÉSZETTUDOMÁNYI STÚDIÓ  
TÉRKÉPBARÁTOK KÖRE ELŐADÁSAIBÓL

Budapest, 1986





## A MAGYAR ORSZÁGHATÁROK VÁLTOZÁSA A XX. SZÁZADBAN

A XIX. században a katonai határőrvidék, valamint Erdély és Magyarország többi részének egyesítésével és a közigazgatási határok rögzítésével kialakult az ún. „történelmi Magyarország” 325 000 km<sup>2</sup>-nyi területtel. Ez magában foglalt 63 magyar vármegyét, 8 horvát vármegyét és Fiume szabad királyi várost.

Az Osztrák–Magyar Monarchia része volt magyar történelmi jogon Dalmácia, teljes osztrák közigazgatással és részben hasonló indokkal történt 1878-ban Bosznia–Hercegovina megszállása, majd 1908-ban beolvasztása, de ezek a területek már csak jelképesen tartoztak Magyarországhoz, noha a magyar középcímerben szerepelt a jelvényük.

A magyar vasúthálózat kiépítése során a brassói fővonalat a Kárpátokon keresztül román területre is kiépítették Predealig, ahol magyar személyzet teljesített szolgálatot a bukaresti fővonal későbbi megépültéig.

Ez az állapot volt az első világháború kezdetéig és az első változás 1916 után következett be. Románia ekkor támadta meg a központi hatalmakat, de rövidesen visszavonulni kényszerült és békét kért. A békekötés Bukarestben történt 1917-ben és ekkor kisebb határkiigazítást végeztek Magyarország javára.

Ez főleg arra szorítkozott, hogy a Kárpátok legmagasabb csúcsai legyenek a határpontok, mert ezek eddig román területen voltak és ezért Magyarország stratégiaiilag hátrányos helyzetben volt. Az így kapott jelentéktelen területen lakosság nem volt. Románia jóvátételt is fizetett, többek között élő birkákat kellett átadnia, melyeket a német hadsereg közvetített olyan formán, hogy a birkákat lenyírva adta át és a gyapjút Németországba vitték.

A világháború folyt tovább és befejezte után a Párizs-környéki békeszerződések rögzítették az új határokat. A közismert csehszlovák, román és jugoszláv határmegállapításon kívül három másik állam is részesült a magyar területekből különböző elvek szerint.

Árva vármegye trsztenai járásának egy része lengyel lakosságú volt, ezt Lengyelország kapta és ugyancsak kapott egy kis részt Szepes vármegyéből stratégiai szempontból, noha itt a lakosság tót volt.

Fiume városát Gabriele d'Annunzio olasz szabadcsapatai elfoglalták és a város az Ausztriától elcsatolt Isztriával együtt Olaszországhoz került. Mivel a város déli kerületében horvát lakosság élt, ezt a kerületet Sušak néven Jugoszlávia kapta.

A kisantant három állama elméletileg a néprajzi határig kapta volna meg a régi magyar területeket, de a határokat különféle okok miatt jóval mélyebben vonták meg. Egyik fő ok volt a magyarlakta síkvidékeken vezető fő vasútvonal (Pozsony—Érsekújvár—Szob; Sátoraljaújhely—Bereg-szász—Máramarossziget; Királyháza—Nagykároly—Szatmárnémeti—Nagyvárad—Békéscsaba—Szeged—Szabadka—Baja), melyeket nagyrészt a szomszéd államokhoz csatoltak a túlnyomó magyar lakossággal együtt. — Hasonló ok miatt került az Ipoly bal partján lévő Ipolyság Csehszlovákiához (holott a békeszerződés az Ipolyt jelölte meg határnak), hogy az Ipolyság—korponai vonal forgalmát biztosítsák. A Tanácsköztársaság alatt a Vörös Hadsereg megkísérelte feltartóztatni a túlságosan előretörő cseh és román csapatokat, de ez végül is eredménytelen maradt. A hatodik részesező Ausztria volt, amellyel szemben már lehetőség volt némi ellenállásra és fegyveres akciókra is. Ennek során ideiglenesen Lajta bánság néven független „állam” is létesült, majd a nagyhatalmak közbelépésére 1921 októberében Velencében megállapodás született. Itt nagy vonalakban rögzítették az osztrák—magyar határt; Sopron városának és néhány szomszéd községnek pedig népszavazást biztosítottak. Ez 1921 decemberében nagy többséggel Magyarország javára dőlt el. 1923 után némi módosítást sikerült elérnünk Salgótarján térségében. Nevezetesen a Csehszlovákiához került somoskőújfalusi kőbánya biztosította Budapest székesfőváros burkolókő ellátásának jelentős részét és Csehszlovákiával sikerült megállapodni abban, hogy az amúgy is magyarlakta Somoskőújfalu a bányával együtt visszakerüljön Magyarországhoz. A vár viszont csehszlovák területen maradt.

Néhány békés év után Németország megkezdte terjeszkedését és eleinte elsősorban a nemzetiségi elv alapján igyekezett határait bővíteni. Az 1938. márciusi Anschluss, vagyis Ausztria bekebelezése után az Ausztriához került volt nyugat-magyarországi területek teljes egészükben a Német Birodalom Ostmark nevű kerületének részei lettek.

Még ebben az évben hevennyé vált a csehszlovák kérdés és az ott élő igen nagy számú nemzetiség hovatartozásának eldöntése. Az ún. „Müncheni egyezmény” a németlakta területeket (a Szudéta-vidéket és a Csehország és Morvaország déli részén lévőket) Németországhoz csatolta és ennek során a németek az 1910-es népszámlálás alapján két volt magyar községet, a Duna bal partján lévő Dévényt és a Pozsonnyal szemben lévő Pozsonyligetfalut is megkapták. Ezekben annak idején 3300 német, 827 tót és 700 magyar lakos volt. Pozsonyt magát — amelyben szintén relatív német többség volt — taktikai okokból meghagyták Csehszlovákiának, viszont a Dunában lévő — egyébként lakatlan — Käsemacher szigetet megkapták, aminek az volt a jelentősége, hogy Pozsony vízművei itt voltak.



A német példa nyomán Lengyelország és Magyarország is jelentkezett területi igényekkel és a lengyelek rövid tárgyalás után megkapták Teschen vidékének lengyellakta részét; de a régi Magyarország határa mentén is tucatnyi kisebb-nagyobb területhez jutottak. Legjelentősebb a Csaca-zwardoni vasútvonal és a Szepességben Javorina vidéke volt.

Magyarország kormányközi tárgyalásokon — melyeket a Zsófia hajón tartottak — kísérelte meg igényeit érvényesíteni, de a csehszlovák küldöttség csak igen kevés területről akart lemondani. Először csak a Csallóközt, majd később Párkányána környékét és néhány kis kiigazítást ajánlott fel, ezért a tárgyalások megszakadtak és sor került az I. bécsi döntésre, amely nagy vonalakban az 1910-es néprajzi határon alapult.

A határ kijelölés csak nagy léptékű térképen durván készült és külön határmegállapító bizottság rögzítette később a pontos határt, midőn is még több magyarlakta község került hozzánk és néhány vegyes lakosságú vissza került Csehszlovákiához. Itt még olyan szempont is szerepet játszott, hogy a magyarlakta Cseklész község is az utóbbiak közé tartozott, mert odavaló illetőségű volt gróf Eszterházy János, a visszamaradt felvidéki magyarság egyetlen parlamenti képviselője, akinek nagy szerepe volt a magyarok jogainak megvédésénél.

Az eléggé életképtelenné vált Csehszlovákia hamarosan felbomlott; Szlovákia önálló lett és Kárpátalja Magyarországhoz került. Szlovákia keleti határa nem volt azonos a két tartomány 1938-ig érvényes határával, hanem a Takcsány—Szobránc vonalig a terület Magyarországhoz került.

A megnehezült vasúti összeköttetések miatt ezután néhány, ún. „passage” kapcsolatot vettünk fel. Szlovákia felé Uszor—Pozsony—Újváros—Rajka és Kassa—Nagyszalánc—Sátoraljaújhely között; Románián át pedig Técső—Máramarossziget—Terebesfejérpatak között tartottunk fent vasúti forgalmat.

A történelmi határ elérésével rövid időre megvalósult a magyar—lengyel határ, amely azután a II. világháború kezdetén oda módosult, hogy a német győzelmek nyomán a Szovjetunió megszállta Lengyelország ukránlakta részeit és így most már velük lettünk határosak.

A Szovjetunió igyekezett helyreállítani 1914-es határait és a balti államok után Besszarábiát is visszacsatolta, ami megindította a román határok rendezését. Bulgária kétoldali egyezményben megkapta a Dobruzsából Durostor és Caliacra megyét és ezt 1945 után is megtarthatta arra hivatkozva, hogy megegyezésszerű határrendezés volt. Ez nem sikerült az egyébként is körülményes erdélyi kérdésnél. A tárgyalások itt is a Zsófia hajón folytak teljesen eredménytelenül és 1940 végén újabb bécsi döntés született Erdély és a magyar határvidék kettévágásával. A határ megvonása itt is nagy léptékű térképen durván történt, de nem volt mód a háború

miatt még csak kiigazító tárgyalásokra sem. A románok „passage” jogot sem adtak; így az elvágott Székelyföld megközelítésére megépítettük nehéz terepviszonyok között a Déda—Szeretfalva közti összekötő vasútvonalat. A kiszélesedő II. világháború újabb határváltozásokat hozott; 1941-ben Jugoszlávia felbomlása már nem teljesen a nemzetiségi elv hangoztatásával zajlott le, hanem elsősorban stratégiai alapon. Így Magyarország megkapta a Dunántúlon és a Duna—Tisza közén a régi horvát—magyar határig terjedő területeket, de a Bánsági rész (Temes, Torontál és Krassó—Szörény részeivel) Szerbiánál maradt német megszállással. A németek egy helyen mégis aprólékosan figyeltek a nemzetiségi elvre; Szlovéniát Olaszországgal megosztva, a régi magyar Vas vármegye muraszombati járásából Gedődvar, Határfalva és Kismáriahavas községeket, amelyekben 1910-ben 918 német lakos élt, Németországhoz csatolták. Ezután következett a háború vége, amikor is az újabb párizsi békek újabb határokat rögzítettek. A régi magyar területekből Jugoszlávia megkapta Olaszországtól az egész Fiumét; a Szovjetunió pedig Csehszlovákiától a teljes Kárpátalját, valamint Szlovákiából az Ungvár—Csap vasútvonalat és környékét.

Magyarország 1937-es határait állfották vissza, de itt is volt kisebb módosítás, nevezetesen Csehszlovákia Pozsony életterének növelésére a már említett két német község visszacsatolásán kívül megkapta Magyarországtól Horvátjárfalu, Oroszvár és Dunacsún községeket, melyekben 1910-ben 2380 német, 1000 horvát és 645 magyar lakos élt (tót lakos úgyszólván nem volt). Ezt az öt községet ma már több más helységgel együtt beolvasztották Pozsony városába.

(Elhangzott 1984. október 10-én)



## HÁNY FÖLDRAJZI NÉV HASZNÁLATOS A MAGYAR NYELVBEN, ÉS MENNYI TALÁLHATÓ MEG BELŐLÜK TÉRKÉPEINKEN?

Arra a kérdésre, hány földrajzi név használatos nyelvünkben, ugyanúgy nem lehet egzakt számszerű választ adni, mint arra: hány szó van a magyar nyelvben? Szavaink mennyiségét illetőleg ma sem tekinthető túlhaladottnak Lazicius (MNy. 38: 73) óvatos, tartózkodó állásfoglalása: „A szám véges, de közelebről meghatározhatatlan.” Arra azonban módunk van, hogy megállapítsuk szótározott szavaink számát. Ha összeadjuk az 1959 és 1962 között megjelent hétkötetes Ért.Sz.-ban az önálló szócikkek (58023), az értelmezés nélkül felsorolt igekötős igék (12165), az előtag szócikkében értelmezés nélkül felsorolt összetételek (37625) és a szócikkek végén értelmezés nélkül felsorolt származékok számát (74934), a végeredmény 182.747 lesz. Ennyi szó van tehát mindeddig legnagyobb szótárunkban, az Ért Sz.-ban. A számos szociális és területi változatban élő magyar nyelv valóban használt szavainak a száma azonban érthető módon lényegesen nagyobb, mint az általános jellegű Ért Sz. szóanyaga. Gondoljunk csak a szak- és tudományos műszók, a tájszók stb. hatalmas mennyiségére. Mindezeket figyelembe véve talán nem túlzás a mai műszaki nyelv kérdéseivel behatóan foglalkozó Seregy Lajosnak a becslése; szerinte a mai magyar nyelv szavainak az együttes száma jóval meghaladhatja a korábbi becslésekben szereplő egymilliót, és akár több millióra is tehető. (A kérdés 1954 előtti irodalmára I. Kelemen: Nyr. 68–74.)

Rátérve földrajzi neveink számának kérdésére előjáróban kijelenthetjük, hogy ma sokkal kedvezőbbek a vizsgálat feltételei, mint korábban bármikor. Az utolsó két évtizedben ugyanis öröndetes módon sorra jelentek meg tudományos igényű, teljességre törekvő, egységes szempontok szerint elrendezett földrajzinév-gyűjtemények egyes megyéinkről, járásainkról. Ha ezek számszerű arányait reprezentatív mintaként kezeljük, akkor kísérletet tehetünk arra, hogy becslésszerűen képet adjunk a tizenkilenc megyét (és Budapestet) magában foglaló mai Magyarország földrajzinév-állományáról.

Nagy megyei földrajzinév-gyűjteményeink összeállítói közül a Vas megyeiek (VMFN. 16) voltak az elsők, akik számszerű adattal is szolgáltak kötetük tartalmáról: 24938 számmal jelölt földrajzi alakulat mintegy 50–60 ezer névvel. (Figyelmet érdemel, hogy a földrajzi nevek számát a föld-

rajzi alakulatok számának több mint kétszeresére teszik, azaz egy-egy földrajzi objektumra átlagban több mint két földrajzi név jut.) Balogh Lajos szíves tájékoztatásából értesültem arról, hogy a további megyei kötetekben a számadatok közlését hagyománnyá kívánják tenni. Így például az éppen most megjelent „Komárom megye földrajzi nevei” című kötet Bevezetésében Körmendi Géza és Ördög Ferenc a következő számszerű felvilágosítást adja: „A megye területe 225 010 hektár, a névcikkek száma 13 001. Átlagban ezer hektárra 58 névcikk jut, amely inkább alacsonynak mondható a Vas megyei 75-ös, az egi járás 94-es, a füzesabonyi járás 67-es, a hevesi járás 63-as névgyakoriságával szemben.”

Nemrég Gaál Attila és Kőhegyi Mihály értékes számszerű összehasonlítást közölt Zala, Somogy, Tolna és Vas megye földrajzi-név gyűjteményéről a „Tolna megye földrajzi nevei régészszemmel” című tanulmányban (Dunatáj 7 [1984.] / 1. sz. 58–67):

	Összes név	1 falura eső név	1 km <sup>2</sup> -re eső név
Zala	22 479	86,46	6,85
Somogy	37 236	147,18	6,12
Tolna	19 048	176,37	5,32
Vas	24 672	106,81	7,39

A táblázat „Összes név” feliratú oszlopa valójában nem a gyűjteményekbe foglalt földrajzi nevek, hanem a számozott névcikkek számát adja meg. Azon pedig ne rökönödjünk meg, hogy a Vas megyére vonatkozólag fentebb már közölt adatok nem vágnak teljesen egybe Gaál és Kőhegyi adataival. Nagy mennyiségek összeszámlálása mindig sok buktatóval jár.

A földrajzi név gyűjtemények számszerű adatai tanulságos összehasonlítást tesznek lehetővé. Mindenekelőtt a névsűrűségekre vonatkozólag. (E kifejezést alkalmasabbnak vélem az egy-egy névnek több helyen való előfordulását sugalló *névgyakoriságnál*.) Az adatokból kitűnik, hogy az 1 km<sup>2</sup>-re eső névsűrűség az egi járás területén a legnagyobb: 9,4. Csökkenő sorrendben következnek: Vas megye (7,5), Zala megye (6,85), füzesabonyi járás (6,7), hevesi járás (6,3), Somogy megye (6,12), Komárom megye (5,8), Tolna megye (5,32). Az egi járás kiugróan magas névsűrűsége a tagolt, hegyes felszínnel hozható összefüggésbe. De a viszonylag alacsony névsűrűségű Komárom megye jelentős területét is hegyvidék alkotja: a Bakony, a Vértes, a Gerecse, a Pilis, a Visegrádi-hegység egészben vagy részben Komárom megyéhez tartozik. Nyilvánvaló tehát, hogy a felszín erősen tagolt vagy tagolatlan volta egymagában nem ad kielégítő magyarázatot a földrajzi név gyűjteményekből kihámozható névsűrűségekre. A földrajzilag



meglehetősen tagolatlan Alföldön, például a hevesi járásban, a névsűrűséget jelentősen megnövelhetik a tanyanevek. Egyéb körülményeken kívül nem hanyagolható el az emberi tényező szerepe sem. A földrajzi neveket emberek gyűjtik össze; mind megannyi egyéniség. Hiába a gondos, részletes gyűjtési utasítás: óhatatlanul különbözni fognak a gyűjtők egymástól abban a sarkalatos kérdésben, mi tekintendő földrajzi helymegjelölésnek és mi földrajzi névnek. Ugyanarról a területről két, egymástól függetlenül dolgozó gyűjtő aligha gyűjtene össze ugyanannyi földrajzi nevet, sőt az általuk gyűjtött nevek sem igen volnának feltétlenül azonosak. Még ugyanaz a gyűjtő sem jár el mindig ugyanúgy, teljes következetességgel.

Ha a három felgyűjtött Heves megyei járás névsűrűségi átlagát, 7,45-öt jellemzőnek fogadjuk el Heves megye egészére, akkor hat megyénk (Heves, Komárom, Somogy, Tolna, Vas, Zala) névsűrűségi átlagszámát  $\text{km}^2$ -enként 6,49-nek vehetjük. Kiterjesztve ezt az átlagszámot Magyarországon egész területének  $93\,032 \text{ km}^2$ -ére, azt kapjuk, hogy Magyarországon a külön névvel (vagy több külön névvel) jelölt földrajzi alakulatok (objektumok) összege 600 000 körül jár. S ha érvényesítjük a Vas megyei arányt, akkor e számnak mintegy kétszeresére, több mint egymillió kétszázezerre becsülhetjük azoknak a földrajzi neveknek az együttes számát, amelyek Magyarországon a már lezárt vagy folyamatban levő gyűjtési munkálatok eredményeképpen összegyűjthetők és kötetekben közzétehetőek.

S ehhez jönnek még a határainkon túli magyarság földrajzi nevei. Számszerű nagyságukat jól mutatják az olyan gazdag gyűjtemények, mint Szabó T. Attila: Kalotaszeg helynevei (Kolozsvár, 1942.), Árvay József: A barcasági Hétfalu helynevei (Kolozsvár, 1943.), Penavin Olga és Matijevics Lajos: Vajdaság helységeinek földrajzi nevei (Újvidék, 1975-től 1983-ig kilenc kötet) stb.

Természetesen a gyakorlatban ki-ki csupán a hányadával találkozik e hatalmas földrajzi név készletnek. Egyetlen térképen, egyetlen könyvben ilyen nagy tömegű földrajzi nevet nem is lehet közzétenni. A bolti forgalomban bárki által beszerezhető részletesebb magyar térképeken például legfeljebb 62 000 földrajzi névvel számolhatunk. Ennyi földrajzi nevet tartalmaz a húsz füzetben, húsz térképmelléklettel közrebocsátott „Magyarország földrajzi név-tára” (I. Nyr. 107: 119–120).

S ha már a térképeknél tartunk, ismerkedjünk meg kissé közelebből azokkal a szempontokkal, amelyekből a térképészek a földrajzi nevek térképre kerülését meg szokták ítélni. — A földfelszín kisebb-nagyobb darabját anélkül is szakszerűen le tudjuk írni, hogy ismernénk a tereprészleteket egyedi módon meghatározó földrajzi tulajdonneveket. Így például az, aki mit sem tud a Visegrádi-hegységnek az évszázadok, sőt évezredek során kialakult földrajzi tulajdonneveiről, de tisztában van a tereprészle-



teket általánosságban jelölő földrajzi köznevekkel, eképpen foglalhatja szóba az egykori Eötvös Loránd turistaházban elhelyezett turistamúzeum mögötti kilátóhelyen szeme elé táruló látványt:

„Egy fennsíkká szélesedett hegygerincnek az északi sziklaperemén állok. Tőlem északra mintegy 5 km-re egy nagy folyó patkószerű kanyarral kerül meg egy kúp alakú hegyet. A folyó innenső partján egy falu szélső házai látszanak. A falu felé egy völgy húzódik. A völgytől nyugatra alacsonyabb, keletre pedig magasabb hegyek csoportja emelkedik. Az alacsonyabb vonulat egyik nyergében egy tanyaszerű épületcsoport van. Az épületcsoport és álláspontom közötti mély völgykatlant két kisebb hegy tagolja. Stb.”

Ennek a tereptájékoztatásnak egy szépséghibája van: az, hogy nem egyedileg határoz meg, s ezért nem teszi lehetővé a biztos azonosítást. Semmi biztosítékunk sincs ugyanis arra nézve, hogy az elhangzott terepleírás csupán a Visegrádi-hegységnek egy adott pontján érvényes. Végeredményben a Föld más pontján is váltakozhatik hegy, völgy, folyó stb. olyan elrendezésben, mint hallottuk. Tökéletesen konkrétta és félreérthetetlené akkor lesz a leírás, ha a földrajzi objektumokat saját nevükön nevezzük. Az előbbi tereptájékoztatás részletei például a következőképpen válhatnak egyedileg meghatározottá:

„A Dobogó-kő kilátóhelyén állok. Tőlem északra mintegy 5 km-re a Duna patkószerű kanyarral kerül meg a Szent Mihály-hegyet. A Duna innenső partján Dömös szélső házai látszanak. Dömös felé húzódik a Szőkeforrás völgye. A Szőkeforrás völgyétől nyugatra a Prépost-hegy, keletre pedig a Keserűs-hegy vonulata emelkedik. A Prépost-hegy vonulatának egyik nyergében van Körtvélyes-puszta. A Körtvélyes-puszta és Dobogó-kő közötti mély völgykatlant az Árpádvár és a Rám-hegy tagolja. Stb.”

A két szövegváltozat összevetéséből kitűnik, milyen különbség van a kisbetűvel írt földrajzi köznevek és a nagybetűs földrajzi tulajdonnevek, azaz a földrajzi terminológia és a földrajzi nomenklatúra között.

A kisebb-nagyobb terület felülnézetben és arányosan kibővített ábrázoló térkép informatív értékét jelentősen megnöveli és olvasását megkönnyíti a névrajz, amely a más-más betűtípussal jelölt településnevekből, domborzati nevekből, víznevekből, tájnevekből stb. tevődik össze. A névrajzról csupán néhány különleges rendeltetésű térképfajtánál lehet lemondani; ilyen pl. a tájékozdási futók versenytérképe és az oktatási célokra szolgáló vaktérkép. Minthogy azonban még a legügyesebben elhelyezett földrajzi név is bizonyos fokig megzavarhatja a térkép beltartalmát, a térképre vitt földrajzi nevek számát nem szabad mértéktelenül megnövelni. A zsúfoltság semmiképpen sem kívánatos. Ezért nem is csodálkozhatunk túlságosan azon, hogy a régebbi elméleti kartográfusok jelentős része



valósággal névrajzellenes. Például 1881-ben a gothai Perthes földrajzi kiadó vezető kartográfusa, Karl Vogl annak a véleményének adott hangot, hogy az írás a térképen csupán magyarázó adalék (eine erklärende Zutat), de szükséges rossz. Az Osztrák–Magyar Monarchia bécsi katonai térképészeti intézetének parancsnoka 1895-től 1901-ig az a Christian Steeb tábornok volt, aki rendszeresen és nagy gonddal foglalkozott a névrajz problémáival, noha egy 1898-ban közzétett dolgozata szerint a térképen lévő írást elvben ő is csupán kellemetlen szükségszerűségnek tekintette (eine unangenehme Notwendigkeit). 1901-ben a lipcsei egyetem földrajz professzora, Ernst Friedrich a névrajzot kényszermegoldásként, a korlátolt emberi értelem javára tett engedményként értékelte (eine Konzession an den beschränkten Menschegeist); szerinte a névrajznak az a szerepe, hogy a korlátolt emberi értelemnek segítségére legyen a különböző, de egy fogalom alá tartozó és ezért azonos módon ábrázolt objektumok megkülönböztetésében. 1910-ben Alfred Hettner úgy vélekedett, hogy az írás idegen elem a térképen. Még 1971-ben is a gothai Haack térképészeti intézet főszerkesztője, Rudolf Habel a térképnek a névrajz által való megterheléséről beszél, s arról, hogy a térképi nevek mint valami fátyol zavarják meg a térképi képet.

De már 1904-ben a névrajz védelmére kelt két kiemelkedő kartográfus is, mégpedig a gothai Hermann Haack (a mai gothai térképészeti intézetnek a névadója) és Hans Fischer. Haack azzal érvelt, hogy az írás ugyanúgy a térképhez tartozik, mint az egyezményes jel. Minden térképi jelhez, amelynél fogalmi különbséget is érzékeltetni akarunk, magyarázó szavakat kell csatolnunk. A térképnek megvan az az előnye, hogy többnyire maga megmondja, amit mondani akar, s nem igényel további értelmezést. Fischer szerint az írás, illetőleg a névrajz kölcsönzi a térképnek az életteliiséget és a beszélni tudás képességét, tehát a térkép megértésének a névrajz a kulcsa. 1909-ben Jan Suchánek cseh térképészeti publicista ekként fogalmazott: „A térkép csupán a tulajdonneveknek a tárgyakhoz és tereprezsekhez való csatolásával nyer valamelyes életszerűséget, s ezáltal válik használhatóvá”.

S mi a magyar térképészek elvi álláspontja a névrajz megítélésében? A legrészletesebben Irmédi-Molnár László fejtette ki nézeteit (Térképalkotás 445): „Az írás a térkép nyelve, nélküle csak szép kép szemlélhető, de semmiféle ismeretekre nem tanít. Igaz azonban az is, hogy a névírás önmagában, térkép nélkül semmit sem mond. Érthetetlen szavak, nevek, kifejezések szerteszórt összefüggéstelen betűhalmaz. Ez tehát azt jelenti, hogy csakis a térkép és az írás együttes ereje adhatja meg az ismeretközlést, ez vezet el a földrajzi adottságok térbeli megismeréséhez. Azonban nem lehet elhallgatni azt sem, hogy az írás a szépen megrajzolt térképi képet lerontja,



szétszaggatja az összefüggő domborzatot, megzavarja a felszínt. Ezért mondják az írásról, hogy az szükséges rossz. Természetesen a rossz kifejezést nem az elmarasztalás értelmével kell olvasni, hanem úgy, hogy az írás jelenléte a térkép szépségét, a domborzat s a felszínrajz anyagát elhomályosítja. Írás nélkül viszont a térkép nem használható. Ez valóban így van és éppen ez teszi nehezzé a térkép megírásával foglalkozó helyzetét. Sokan, különösen a mai időkben a térképi írás jó megoldását keresik... A névírással foglalkozók ... olyan eljárásokon is gondolkodnak, hogy az írással csak legkevesebb területet fedjenek be, és a fekete színnel felhagyva áttérjenek a szürkére vagy esetleg másfajta színek használatára. Ezen túlmenően még az a gondolat is felmerült, hogy az írást olyan színekkel közöljék, amely szabad szemmel nem látható és elolvasásához betűt kiemelő, színtérítő szemüveget kell használni. Ez a lumineszcencián alapuló eljárás még csak gondolat, gyakorlatba még nem ültették át.” — Klinghammer és Papp-Váry (Földünk tükre a térkép 229) idejét múltnak véli Irmédy-Molnár felfogását a névrajz szükséges, de zavaró voltáról. Szerintük: „A színes térképek megjelenése, a nevek elhelyezési szabályainak finomodása megszüntette ezeket a gondokat. Jól szerkesztett térképen a földrajzi nevek nemcsak a tartalom nélkülözhetetlen elemei, de a szép térképi képet, a térkép esztétikáját növelő tényezők is.” De már korábban is hangsúlyozta Gazdag László (Útitársunk a térkép 66) a névrajz fontosságát: „A névanyag éppúgy a tájékozódást szolgálja, mint a térkép egyéb jelei. Ha azonban a fontossági sorrendet vesszük tekintetbe, akkor a névanyagot az első között kell említenünk, mert ha egy térkép számunkra teljesen ismeretlen területet ábrázol és arról esetleg hiányzik a növényzet feltüntetése és a vízrajz is, mégis jobban tudunk tájékozódni azon, ha névrajzot tartalmaz, mintha semmiféle felirat sem szerepelne rajta.” A földrajz- és térképtudományban egyaránt kimagasló Strömpl Gábor (Térképolvasás. 1927. 97) szintén nagy jelentőséget tulajdonított a névrajznak: „A térkép névrajza alatt megírt elnevezéseit értjük. Nélkülük a térkép — néma és tájékozódásra alkalmatlan. A névrajz a térkép szerves része, amely ugyancsak az ábrázolás elveihez igazodik. A kicsinyítés, válogatás, hűség stb. kartográfiai elvei reá csakúgy kötelezők, mert a névrajz is a tájékoztatást szolgálja.”

Ejtsünk pár szót arról is, milyen forrásokból származik topográfiai térképeinknek a névanyaga, honnan szedi össze névanyagát a kartográfus. E kérdést az 1930. évi „Jelkulcs a topográfiai térképek számára” (74–75) ekképpen szabályozta: „A helységnevek (városok, községek, kisebb lakott helyek) neveinek írására kizárólag a »Helységnévtár« adatai mérvadók. Minden egyes törzskönyvezett és a helységnévtárba felvett település névét a huszonötzres és hetvenötzres térképbe felvesszük. — A törzskönyvezett helynévtől eltérő, de a helyszínen még használatos egyéb elnevezést az



előbbi név alatt, zárójel között kivételes esetekben megírhatjuk. — A helységnévtárban nem szereplő kisebb települések megírásakor a lakosság használatra nevekhez alkalmazkodunk, ezek megjelölésének tájszavait (*szállás, sziget, bokor, zug, szer, vég, sor* stb.) is figyelembe vesszük. — Hegy- és vízrajz, terület és növényzet neveinek megválasztásánál a földrajzi irodalom, valamint az állami földmérés, erdészet, lakosság stb. köztudatban élő elnevezéseit vesszül alapul. ... Idegen hangzású nevek magyarosításakor, valamint az idők folyamán elkorcsosult nevek helyesbítésénél a vidék földrajzi és történelmi irodalmára s régi térképeire, valamint hiteles turistaadatokra stb. támaszkodunk.”

Az 1930. évi Jelkulcs határozmányai nemcsak az adott korra voltak érvényesek, hanem többé-kevésbé érvényesülnek még ma is azzal a lényeges kiegészítéssel, hogy a MÉM 10/1974. (III. 31.) számú rendelete értelmében a földrajzi neveket a hivatalos kiadványokban az 1978 és 1982 között 19+1 kötetben közzétett „Magyarország földrajzinév-tára” szerint kell használni. A Földrajzinév-tárat megalkotó Földrajzi név bizottságban (később: Földrajzi név-munkabizottság) képviselteti magát a Magyar Néphadsereg is. A turistatérképeket lektorálni szokta a Magyar Természetbarát Szövetség térképalkotó bizottsága.

Vizsgálódásunkból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy topográfiai térképeinken hiába keressük valamennyi földrajzi nevünket, mert csupán egy részük közül megírásra. Még sokkal kevesebb magyarországi földrajzi név van a közösen forgó atlaszokban. Klinghammer István és Papp-Váry Árpád (Földünk tükré a térkép. Bp., 1983. 250) összeállítása szerint a fontosabb világtalaszokban az összes nevek száma a következő:

Gran Atlas Aguilar (Madrid, 1970.)	415,000
Atlante Internazionale del Touring Club Italiano (Milano, 1968.)	230,000
The Times Atlas of the World (Edinburgh, 1968.)	200,000
Atlasz mira (Moszkva, 1967.)	200,000
Haack Großer Weltatlas (Gotha, 1968.)	180,000
Rand McNally—The International Atlas (Chicago, 1969.)	160,000
Der Große Bertelsmann Weltatlas (Gütersloh, 1966.)	140,000
National Geographic Atlas of the World (Washington, 1966.)	140,000
Atlas světa (Praha, 1962.)	140,000
Képes politikai és gazdasági világtalasz (Bp., 1977.)	60,000
Kis világtalasz (Bp., 1978.)	19,000

A Kartográfiai Vállalatnál készülő új s minden korábbi magyar atlasznál terjedelmesebb világatlasz 90 000 földrajzi nevet tartalmaz.

Kézikönyvszerűen is össze szokták foglalni egy-egy területnek, világrésznek vagy az egész világnak a fontosabb földrajzi neveit. A Duden-sorozatban megjelent „Wörterbuch geographischer Namen. Europa (ohne Sowjetunion)” (Mannheim, 1966.) 28,000 földrajzi objektum nevééről, a név helyesírásáról, kiejtéséről, a hivatalos, a nem hivatalos, valamint korábbi névalakokról és a földrajzi objektumok földrajzi koordinátáiról ad felvilágosítást. A földrajzi szótárak vagy lexikonok a földrajzi objektumok geográfiai jellemzését foglalják magukban. Az amerikai Webster's Geographical Dictionary. A Dictionary of Names of Places (Springfield, Mass., 1969) 40,000, az orosz Geograficeszkij enciklopedyicseskij szlovar. Geograficseskije nazvanyija (Moszkva, 1983) 10,000, a lengyel Słownik geografii swiata (Warszawa, 1971) pedig 3.000 névcikkből áll.

Végezetül vessünk egy futó pillantást a földrajzi nevek etimológiai szótáira, s nézzük meg, hány név is szerepel egy-egy átfogóbb igényű eredet magyarázó földrajzi névtárban. E műfaj klasszikus alkotása J. J. Egli „Nomina Geographica”-ja, amelynek 1035 lapos, második, bővített és javított kiadása 1893-ban jelent meg Zürichben a következő alcímmel: „Sprach- und Sacherklärung von 42 000 geographischen Namen aller Erdräume”. A névtárban a földrajzi nevek nem egyedileg, hanem bokrosítva, névcsaládok szerint vannak tárgyalva; a névcikkek száma tehát sokkalta kisebb 42 000-nél. A nagy szorgalmú geográfus szerző fő érdeme a reáliák ábrázolása. — George R. Stewart „American Place-Names. A Concise and Selective Dictionary for the Continental United States of Amerika” (New York, 1970.) c. könyve 12 000, V. A. Nyikonov „Kratkij toponymicseskij szlovar” (Moszkva, 1966.) c. könyve 4 000, I. Lutterer—L. Kropáček—V. Huňáček „Původ zeměpisných jmen. Etymologický slovník 1000 vlastních jmen zemí, měst a přírodních objektů z celého světa” (Praha, 1976.) c. könyve 1000, I. Lutterer—M. Majtán—R. Šrámek „Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje” (Praha, 1982.) c. könyve 1200, Stanislaw Rospond „Słownik etymologiczny miast i gmin PLR” (Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, 1984.) c. könyve pedig 3000 névcikkre terjed. A magyar FNESz első (s változatlan lenyomatként megjelentetett második és harmadik) kiadása 6818 önálló névcikket foglal magában. De minthogy az ugyanarra a földrajzi objektumra vonatkozó földrajzi nevek (pl. *Kolozsvár, Cluj, Klausenburg, Napoca, Cluj-Napoca*, illetőleg *Pécs, Pečuh, Pečuj, Quinque ecclesiae, Fünfkirchen, Sopianae*) közös névcikkbe, az adott esetben *Kolozsvár*, illetőleg *Pécs* alá kerültek, a feldolgozott nevek száma jóval nagyobb a névcikkékénél. Még inkább



érvényes ez a megállapítás a FENSz negyedik, tetemesen bővített és javított kiadásának elkészült és az Akadémiai Kiadónak 1984. április 6-án átadott kéziratára, amely 13 281 önálló névcikkből tevődik össze, s amelyben az első kiadáshoz képest 6463 új névcikk található, zömmel azokról a területekről, amelyeken a magyar névalakon kívül szlovák, ukrán, román, szerb-horvát, szlovén, német névalak is használatos, sőt az a hivatalos. A FENSz<sup>4</sup> tehát névanyagának gazdagsága tekintetében világviszonylatban is ki fogja bírni az összehasonlítást: a lehetőségekhez képest a legtöbbet meríti a földrajzi nevek végeláthatatlan tengeréből.

(Elhangzott 1985. április 17-én)





## RÖVIDÍTÉSEK

- Ért Sz. = A magyar nyelv értelmező szótára. I–VII. Budapest, 1959–1962.
- FNESz = Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1978. (Második kiadás: 1980. Harmadik kiadás: 1983.)
- MNy = Magyar Nyelv. Folyóirat. Budapest. I (1905) —.
- Nyr = Magyar Nyelvőr. Folyóirat. Pest, [később] Budapest. I. (1872) —.
- VMFN = Vas megye földrajzi nevei. Bárdosi János vezetésével gyűjtötték a Vas megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette Balogh Lajos, Barbalics Imre, Bárdosi János, Bokor József, Guttmann Miklós, Gyarmathy Miklós, Hajdú Mihály, Laky Rezső, Ördög Ferenc, Pomogyi József, Szabó László, Vörös Ottó. Tudományos tanácsadó Végh József és Balogh Lajos. Vas megyei Múzeumok Igazgatósága. Szombathely, 1982.





Kiadja a Magyar Tájékozási Futó Szövetség kézirat gyanánt, belső használatra.  
Szerkesztette és a kiadásért felel: Skerletz Iván főtitkár  
Szabadság MGTSZ Nyomdaüzeme, Gyál 86-129



**KOSZEG**  
(1774)

3321  
Kuba h.  
E.M.

Mexiko

2284  
Rogendorfer

Tomordi

Knoppans

Kindls M.

**Schwabendorf**  
(Schäpfaß)

Nemes-Cso  
(1741)

**Doroszló**  
(Deutschdorf)

Lukácsháza

Róhegy

Szerdahely p.

M. St. Lukácsháza

Doroszlói erdő

his  
csömölé  
Nagy

Rúsztla-Csó  
(1749)

his  
pose

Gesztenyes erdő

Székfőhegy

Linding  
budgar

Schl. Kútelki puszta

Sch. Besenyő p.

Anató

Ohánygyosapát

Kulso erdő

**Perénye**  
(Pranensdorf)

**Nagygyenes**  
(1730)

Gencsi tilas

Nagygyenes

Szünősegy mjr.

Ondódi erdő

**Herény**  
(1730)

Mt. Schi  
Wach  
Fulnes

Tusák mjr.